

JIŘÍ URBAN

**KOLEKTIVIZACE
VENKOVA
V HORNÍM POLABÍ**



Kolektivizace venkova v horním Polabí

Od fenoménů k aktérům
a jejich motivacím

Jiří Urban

Odborní recenzenti:

PhDr. Viera Hlavová, CSc.

prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.

Vydaly

Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

www.karolinum.cz

Ústav pro studium totalitních režimů

Siwieцова 2, 130 00 Praha 3

www.ustrcr.cz

Praha 2016

Redakce Jana Kudělková

Rejstřík Josef Schwarz

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2016

© Ústav pro studium totalitních režimů, 2016

ISBN 978-80-246-3615-3 (Karolinum)

ISBN 978-80-87912-57-7 (Ústav pro studium totalitních režimů)

ISBN 978-80-246-3648-1 (pdf)



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Poděkování	7
<hr/>	
ÚVOD	9
<hr/>	
DOSAVADNÍ HISTORIOGRAFICKÉ PŘÍSTUPY K TÉMATU	12
Sověťologická historiografická produkce	12
Východoasijská studia	19
Československá historiografie	21
Zpracování tématu kolektivizace v Česku	29
Česká historiografie protikomunistického odboje a odpor proti kolektivizaci	38
Zpracování tématu kolektivizace na Slovensku	42
Kolektivizace v Polsku	44
Kolektivizace ve východním Německu	45
Kolektivizace v Maďarsku	46
Kolektivizace v Rumunsku	46
Kolektivizace v Pobaltí	47
Kolektivizace v komparativních pohledech	49
<hr/>	
OTÁZKY, METODY, PRAMENY	52
<hr/>	
CHARAKTERISTIKA HORNÍHO POLABÍ	60
<hr/>	
FENOMÉN ODPORU	65
Okres Vrchlabí	65
Dolní Lánov: utváření nového lokálního společenství	68
Výsledky počáteční kolektivizační kampaně	81
Odpor proti kolektivizaci v Dolním Lánově	91
Od pasivního odporu...	91
... k aktivní rezistenci	99
Osudové pochybení	116
Prosazení JZD	122
Státní soud Praha ve Vrchlabí	125
„Kulacký“ cejch a akce „K“ v okrese Vrchlabí	131
Aktivita a krach vynuceného JZD	140
Charakteristika odporu proti kolektivizaci v Dolním Lánově	148

MEZI KOLABORACÍ, REZISTENCÍ A SPOLUPRACÍ	151
Kolaborace?	153
Retribuce	158
Rezistence?	166
Spolupráce?	168
Perzekuce	176
Rehabilitace	183

FENOMÉN SPOLUPRÁCE	186
Předpoklady využívání tajných spolupracovníků proti odpůrcům kolektivizace	186
Karel Liesler neboli „Karel Glaser“	190
Bedřich Hrdlička neboli „Sedlák“	208
Josef Čermák neboli „Jindřich“	233
Bilance	246

FENOMÉN DOBROVOLNOSTI	252
Družstevní dispozice v obci Stěžery	252
Zemědělské výrobní družstvo ve Stěžerách	256
Přerod ZVD v JZD	267
Nový kurz	274
Antonín Zápotocký ve Stěžerách	279
Vyznění a ohlasy stěžerského projevu	290

ZÁVĚR	298
-------	------------

Summary	309
Seznam zkratk	313
Seznam pramenů a literatury	315
Jmenný rejstřík	340

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě chci vyjádřit své díky těm, jejichž pomoc a podpora byly pro vznik této knihy významné. Je mou příjemnou povinností poděkovat Václavu Veberovi, a to především za obohacující diskuse a dlouholetou motivaci. Za další podněty jsem vděčný Janě Burešové a Marii Mackové, které práci opo-
novaly v její disertační podobě, jež se stala základem knížky, a Vieře Hlavové a Janu Rychlíkovi za podnětné lektorské posudky ke knižnímu rukopisu. Poděkování patří pracovníkům archivů, knihoven a některých dalších institucí, z jejichž dokumentů jsem při práci vycházel a o jejichž rady a pomoc jsem se mohl opřít – Jitce Bílkové, Xenii Penížkové, Haně Rottové, Michaele Kolouchové, Vladimíru Lejtnarovi, Světlaně Ptáčnickové a Janě Slaběňákové z Archivu bezpečnostních složek, Aleně Šimánkové, Vlastě Měšťánkové, Františku Štverákovi, Vladimíru Waagemu a Miloslavě Buriánkové z Národního archivu, Marii Skopalové ze Státního oblastního archivu v Zámrsku. Za ochotné zpřístupnění množství nezpracovaných archivních fondů děkuji Romanu Reilovi ze Státního okresního archivu v Trutnově, Radkovi Pokornému ze Státního okresního archivu v Hradci Králové a Jiřímu Topinkovi ze Státního okresního archivu v Berouně, za dlouholetou spolupráci odborným pracovníkům Státního okresního archivu v Hradci Králové Janu Koškovi a Martinu Landsmannovi, Marcele Smetanové z Krajského soudu v Hradci Králové, Zlatě Šámalové ze státního podniku Povodí Labe, Jiřímu Málkovi z Konfederace politických vězňů, Janu Srbovi z Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Martě Harasimowiczové z Oddělení referenčních a meziknihovnických služeb Národní knihovny. Za zprostředkování dokumentů ze Státního archivu Zakarpatské oblasti v Užhorodu děkuji kolegovi Janu Dvořákovi. Za neocenitelnou pomoc při obstarávání některých raritních a špatně dostupných knižních titulů patří můj dík Ingrid Hronovské a Livii Vrzalové z Knihovny Jána Langoše. Za dlouholetou vstřícnou spolupráci v příjemném prostředí knihovny, kterou považuji za svou domácí, děkuji všem knihovnicím Studijní a vědecké knihovny v Hradci Králové. Za pomoc s ověřováním dílčích informací vděčím Jaroslavu Pejšovi ze Státního okresního archivu v Kolíně, Ivo Šulcovi ze Státního okresního archivu v Chrudimi, Aleně Benešové ze Státního okresního archivu v Mladé Boleslavi, Robertu Filipovi ze Státního okresního archivu v Liberci, Michaele Balášové ze Státního okresního archivu Chomutov se sídlem v Kadani a starostce obce Dolní Kalná Jaro-

slavě Vanclové. Zvláštní poděkování si zaslouží kronikáři a pamětníci – Otto Kučera ze Stěžer, Zdenka Posová z Trubína, Gertruda Svobodová z Trubína a Josef Hons z Mělníka. Za pozorné čtení rukopisu knihy a vytříbení jazykové stránky děkuji redaktorce Janě Kudělkové, za cenné připomínky k částem rukopisu Jaroslavovi Rokoskému, Tomáši Bursíkovi a Janu Cholínskému, za podporu pak Milanu Bártovi, svému vedoucímu ve výzkumném oddělení Ústavu pro studium totalitních režimů. Za zprostředkování některých titulů německé historiografie a za pomoc s porozuměním jim jsem vděčen kolegovi a kamarádovi Paulu Weigeltovi. Mojí ženě Martině patří dík za dlouholetou podporu, trpělivost a starost, ale také za povzbuzení, kterého se mi od ní dostává ve chvílích, kdy ho nejvíce potřebuji.

ÚVOD

Proměna, jíž český venkov v období kolektivizace procházel, nabízí stále značný prostor pro historické zpracování. Nebude jistě na škodu, objasním-li hned na úvod svůj pohled na výklad termínu kolektivizace. Kolektivizaci chápu jako proces politicky, shora vnucené přeměny tradiční vesnické struktury samostatných hospodářství v socialistické výrobní podniky, jakými v Československu byla dle sovětského vzoru budovaná soustava jednotných zemědělských družstev (JZD), československých státních státek (ČSSS) a strojních traktorových stanic (STS). Sovětská kolektivizace byla vydávána za obecně platnou zákonitost vývoje socialismu a za vrchol úspěchu v zemědělství. Proces přeměny venkova skrze kolektivizaci zemědělství považuji za nejradikálnější sociální transformaci, která se zde během téměř dvaadvaceti let monopolního mocenského diktátu Komunistické strany Československa (KSČ) udála.

Podíváme-li se na heslo kolektivizace do tří velkých českých encyklopedií – do Ottovy encyklopedie (*Ottův slovník naučný*¹, respektive *Ottův slovník naučný nové doby*²), do *Malé československé encyklopedie*³ a do encyklopedie *Universum*⁴, získáme následující obraz: *Ottův slovník naučný* heslo kolektivizace pochopitelně neobsahuje a ani v *Ottově slovníku naučném nové doby* nebylo doplněno. V *Malé československé encyklopedii* zní heslo kolektivizace takto: „Zespolečenštění – socialistická přeměna individuálního soukromého hospodaření v kolektivní. Kolektivizace zemědělství – forma socialistické přeměny zemědělství, jejímž obsahem je soustředění (centralizace) maloroľnické výroby do větších ekonomických celků na družstevních zásadách hospodaření; zároveň s tím probíhá postupná přeměna technického vybavení této kooperace (za přímé pomoci státu a průmyslové výroby) velkovýrobními zařízeními, moderním strojovým parkem a novou organizací práce. Nejčastěji se realizuje jako proces postupného slučování jednotlivých drobných roľnických hospodářství do velkých socialistických zemědělských podniků. Kolektivizace je nevyhnutelnou podmínkou rozvoje výrobních

-
- 1 *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Praha, J. Otto 1888–1909.
 - 2 NĚMEC, Bohumil. (ed.): *Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k velkému Ottově slovníku naučnému*. Praha – Litomyšl – Polička, Paseka – Argo 1998–2003.
 - 3 *Malá československá encyklopedie*. Praha, Academia 1984–1987.
 - 4 *Universum: všeobecná encyklopedie*. Praha, Odeon 2000–2001.

sil v zemědělství a odstranění protikladů mezi socialistickou průmyslovou velkovýrobou a drobným rolnickým hospodářstvím, které existuje v období přechodu od kapitalismu k socialismu. Viz také združstevňování.“ Taž encyklopedie poskytuje následující výklad termínu združstevňování: „Združstevňování – socialistické zespolečenštvování výrobních prostředků vytvářením družstev. Združstevňováním vzniká družstevní vlastnictví. Uplatňuje se především v zemědělství; s rozvojem výroby v zemědělských družstvech se zvyšuje úroveň jejího zespolečenštění a družstevní skupinové vlastnictví se plněji přibližuje celospolečenskému vlastnictví.“

Všeobecná encyklopedie *Universum* nabízí pod heslem kolektivizace následující výklad: „Pojmenování záměru KSČ na přeměnu soukromého hospodaření v družstevní. Mimo oblast zemědělství se kolektivizovala například řemesla a vznikala družstva hodinářů, optiků, zlatníků atd.“

Komunistická strana Československa nazývala proces kolektivizace „združstevňováním“. Bylo v tom kus promyšlené strategie, neboť český venkov měl již za sebou bohatou a velice rozvinutou tradici svépomocného družstevnictví⁵ a KSČ hlásala, že na ní projektem jednotného zemědělského družstva navazuje a dosavadní vesnická družstva pouze sjednocuje a zastřešuje pod hlavičkou JZD.⁶ Avšak organizace, které zde od konce čtyřicátých let vznikaly pod označením JZD, neměly s nejzákladnějšími principy družstevnictví, jakými jsou dobrovolnost organizace, podíl členů vyjadřující jejich díl odpovědnosti a družstevní samospráva, zhola nic společného. Socialistické výrobní podniky v podobě JZD byly řízeny státem a na státu existenčně závislé, podléhaly byrokratickému systému organizace a centrálnímu mechanismu příkazového plánování. Centrum tak určovalo výrobní plány, vstupy a výstupy, ceny prodeje i nákupů, dodávky na trh, dokonce i vnitřní organizaci a rozsah obhospodařované půdy. Organizace, které v Československu vznikly pod názvem JZD, ve své podstatě družstvy nebyly, ačkoli se svým promyšleně zvoleným označením tento dojem snažily budit.⁷ Na existující propast mezi tradičním družstevnictvím a projektem jednotných zemědělských družstev poukázali v uvolněném období konce šedesátých let historik

5 Viz přehledové práce DVOŘÁK, Ladislav František: *Družstevnictví československé*. Praha, Ústřední jednota hospodářských družstev 1920; OBRTTEL, František: *Zemědělské družstevnictví v Československu*. Praha, F. Obrtel 1928; HŮLKA, Rudolf: *Třicet let české zemědělské družstevní práce: jubilejní spis*. Praha, Ústřední jednota hospodářských družstev a přičleněných kampeliček a družstev 1928; KLINDERA, Ferdinand: *Stav zemědělského družstevnictví v Československu ve srovnání s ostatními státy evropskými*. Praha, Ústřední jednota hospodářských družstev 1929.

6 BORECKÝ, František: *Sjednocené zemědělské družstevnictví*. Praha, Vyšehrad 1951.

7 Historický kontext československého družstevnictví zpracoval v exilu FEIERABEND, Ladislav Karel: *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952*. Volary, Stehlík 2007. Studii o vývoji představ transformace zemědělského družstevnictví po druhé světové válce v pracích předních družstevních teoretiků Miloše Teplého a Jana Taubera napsal NOVÁK, Pavel: *Cesta k JZD*. In: *Z historie zemědělství. Prameny a studie*, č. 48. Praha, Národní zemědělské muzeum 2012, s. 76-91.

Zdeněk Antoš⁸ a sociolog Jan Tauber⁹. V polistopadovém období tento propastný rozdíl vytrvale připomínali Antonín Václavů¹⁰ i Jana Burešová¹¹, která také o nepřipustnosti zaměňování kolektivizace za združstevňování kriticky pojednala v samostatné studii.¹²

V této souvislosti je vhodné objasnit mé chápání poměru kolektivizace zemědělství a kolektivizace venkova. Užívám-li dnes již zavedeného sousloví kolektivizace venkova, mám na mysli významově širší proces sociální (socio-profesní, sociokulturní) přeměny venkova skrze kolektivizaci zemědělství. Souslovím kolektivizace zemědělství rozumím hospodářské konotace tohoto procesu.

Na tomto místě považuji za vhodné věnovat ještě krátkou poznámku některým nástrahám vyplývajícím ze specifického jazyka pramenů a souvisejícímu užívání uvozovek. Domnívám se, že ideologicky zabarvené a dehonestující dobové výrazy „kulak“ a „vesnický boháč“ by neměly být přebírány do našeho současného slovníku bez náležité distance. Bez výjimky je tedy opatřuji uvozovkami, ačkoliv to v české historiografii dosud zdaleka nebylo pravidlem. V tomto názoru se shodují i s některými předními odborníky ve výzkumu kolektivizace.¹³ Stejný přístup si dle mého názoru zaslouží i některá další dobová označení: „třídní nepřítel“, „protistátní činnost“, „třídní boj“. Snaha pouónorového komunistického režimu interpretovat své oponenty jako „třídní nepřátele“, jejich aktivity jako „protistátní činnost“ a jejich pronásledování za „třídní boj“ byla typická a společná i pro další země, které se ocitly v moskevské sféře vlivu,¹⁴ užívání těchto pojmů v dnešních textech bez náležité distance a vylíčení dobového kontextu však považuji za nevhodné a zavádějící.

-
- 8 ANTOŠ, Zdeněk: K návaznosti předsocialistických a socialistických forem zemědělského družstevnictví v českých zemích. In: KRATOCHVÍLOVÁ, Želmíra (ed.): *Československé zemědělství očima historiků*. Praha, Ústav dějin socialismu 1969, s. 63–71.
- 9 TAUBER, Jan: *Sociologie zemědělství a venkova. 2. díl, část speciální*. Praha, Institut pro vzdělávání pracovníků v zemědělství a výživě 1968, s. 125–126.
- 10 VÁCLAVŮ, Antonín: *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*. Praha, Vysoká škola ekonomická 1999, s. 23–24, 53–58, 72–74.
- 11 BUREŠOVÁ, Jana: Osudy československého zemědělství po druhé světové válce (1945–1960). In: *Historický obzor 7–8/1997*, s. 178–179.
- 12 TÁŽ: Združstevňování nebo kolektivizace zemědělství po roce 1948? In: RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.): *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. Uherské Hradiště, Slováké muzeum 2002, s. 223–228. Z nedávných studií srov. PAUKNEROVÁ, Ingrid: Fenomén zemědělského družstevnictví a deformace jeho myšlenky v období kolektivizace na příkladu jihočeské obce Hřejkovice. In: *Národopisná revue*, 2011, 2, Strážnice, Národní ústav lidové kultury, s. 103–114.
- 13 GRAZIOSI, Andrea: *The great Soviet peasant war: bolsheviks and peasants, 1917–1933*. Cambridge, Massachusetts, Ukrainian Research Institute, Harvard University 1996, s. 47; SWAIN, Nigel: *Collective farms which work?* New York, Cambridge University Press, 1985; LEWIN, Moshe: *The making of the Soviet system: essays in the social history of interwar Russia*. New York, Pantheon 1985, s. 121–141 (kap. Who was the Soviet kulak?).
- 14 Srov. VARDYS, Stanley V. – SEDAITS, Judith B.: *Lithuania: the rebel nation*. Boulder, Westview Press 1997, s. 82.

DOSAVADNÍ HISTORIOGRAFICKÉ PŘÍSTUPY K TÉMATU

Kapitola věnovaná odborné literatuře je v podstatě kritickou rešerší hodnotící přístupy, přínosy i omezení dosavadní historiografické produkce vztahující se ke kolektivizaci zemědělství a venkova. Na následujících stránkách předkládám přehled o dosavadním stavu, proudech a cílech historického výzkumu problematiky kolektivizace zemědělství a venkova. Nejprve přehlednu významné a mnohdy inspirativní díla světové sovětologie, poté se zastavím také u východoasijských studií vztahujících se k venkovu a jeho kolektivizaci. Následující oddíly věnuji zhodnocení československé a české historiografie na tomto poli, přičemž se podrobněji zastavím u problematiky výzkumu fenoménu odporu proti kolektivizaci. Poté se pokusím podat alespoň základní přehled o zpracování tématu v sousedních a okrajově i v některých dalších postkomunistických zemích.

SOVĚTOLOGICKÁ HISTORIOGRAFICKÁ PRODUKCE

Své první dějepisce našla kolektivizace venkova přirozeně mezi historiky zajímajícími se o sovětské Rusko. V této části se proto zmíním o pracích, které posouvaly poznání a uvažování o kolektivizaci a které považuji i dnes za důležité a inspirativní.

První důležitou práci pojednávající o kolektivizaci sovětského venkova představuje Hindusova kniha *Rudý chléb*.¹⁵ Ačkoliv jde o popularizační zpracování dané problematiky, jeho autor byl pro tento záměr osobou nanejvýš povolnou. Spisovatel, učitel a válečný reportér Maurice Hindus (1891–1969) byl běloruský emigrant židovského původu, který připlul k americkým břehům v roce 1905. Ještě před studiem strávil tři roky na farmě, kde získal základní znalosti a vědomosti o zemědělském hospodaření. V průběhu dvacátých a čtyřicátých let 20. století podnikl mnoho cest do sovětského Ruska a stal se tak přímým svědkem kolektivizační proměny sovětského venkova. V knize *Rudý chléb*, kterou vydal v roce 1931, pojednává o dvou svých návratech do rodné obce v roce 1929 a znovu roku 1930. Hindusův pohled byl z dnešního

15 HINDUS, Maurice: *Red bread: collectivization in a Russian village*. Bloomington, Indiana University Press 1988. První vydání, vytištěné nakladatelstvím Cape v Londýně v roce 1931, jsem k dispozici neměl.

hlediska naivní, až oslavný, snažil se Stalinovy metody chápat a obhajovat, věřil v lepší, humánnější budoucnost Ruska. (Později vyjádřil přesvědčení, že bez kolektivizace by Sovětský svaz nebyl schopen rozsáhlé industrializace a nepřežil by proto invazi nacistického Německa.) Přínos Hindusova zpracování vidím jinde. Během svých cest do sovětského Ruska si totiž pilně zaznamenával četné rozhovory s bolševiky, duchovními, s rolníky, kolchozními pracovníky, dojičkami a jejich postřehy, postoje a vnímání vtělil do knihy. Nezastíral, že metody prosazování kolektivizace byly kruté a nadměru nákladné, že drtivá většina rolníků se myšlenice kolchozů vzpírala a že bolševičtí kolektivizátoři nakládali s rolníky necitlivě a s arogancí, nicméně věřil, že tyto praktiky přispějí k dosažení vyšších cílů, a obhajoval je. Ronald Suny z Michiganské univerzity o Hindusovi napsal, že do Ruska přijížděl s iluzemi, a proto se vyhybal deziluzi.¹⁶ Důvodem, proč této práci věnuji tolik prostoru, je fakt, že hodnotu Hindusova pozorování vtěleného do jeho knih¹⁷ odhalili a jako unikátní pramen o přeměně sovětského venkova začali využívat sovětologičtí odborníci, přičemž někteří z nich, např. Davies či Violová, napsali o několik desetiletí později o kolektivizaci zcela fundamentální práce, které ve svém dalším výkladu nemohu pominout.

V roce 1949 Naum Jasny, ekonom židovského původu pocházející z ukrajinského Charkova, publikoval na Standfordově univerzitě rozsáhlou práci o fungování sovětského zkolektivizovaného zemědělství.¹⁸ Jasny se specializoval na zemědělskou statistiku a ekonomiku, a ačkoli vycházel především ze sovětských oficiálních zdrojů, dokázal kriticky zhodnotit výpovědní hodnotu těchto problematických pramenů.¹⁹ Měl pro to ostatně výborné předpoklady díky svému působení v porevolučním Rusku, kde pro sovětskou vládu pracoval na vytváření potravinových strategií (Jasny emigroval v roce 1933 přes Německo, kam byl vyslán, aby podnikl ekonomický výzkum). Jeho odhady sklizně obilí v SSSR pak americké vládě sloužily mnoho let jako základ pro zkoumání sovětského vojenského potenciálu.²⁰

16 SUNY, Ronald Grigor: Maurice Hindus and Red bread. In: HINDUS, Maurice: *Red bread*, s. xvii.

17 Kromě *Rudého chleba* psal Hindus o ruském venkově také v titulech *The Russian peasants and the revolution* (1920), *Broken Earth* (1926) a v sociologickém zamyšlení nad morálním úpadkem v důsledku bolševického úsilí o vykořenění starých hodnot v knize *Humanity uprooted* (1929). Není bez zajímavosti, že ve třech svých knihách se Hindus zabýval také Československem, viz tituly *We shall live again* (1939), *To sing with the angels* (1941) a *The bright passage* (1947), v nichž se reportážně a esejisticky věnoval Mnichovu, okupaci a osvobození. V češtině však vyšla pouze jeho kniha *Kozáci. Osudy válečnického lidu* (1947) ve výborném překladu Františka Bommera.

18 JASNY, Naum: *The socialized agriculture of the USSR: plans and performance*. Stanford, Stanford University Press 1949.

19 K dobové diskusi nad sovětskými statistikami viz GERSCHENKRON, Alexander – MARX, Daniel: Comments on Naum Jasny's "Soviet Statistics". In: *The Review of Economics and Statistics*, vol. 32, no. 3 (Aug., 1950), s. 250–252.

20 Encyclopaedia Judaica: Jasny, Naum. In: *Jewish Virtual Library* [cit. 2016-01-11].

URL:<https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0011_o_10008.html>.

Za první zásadní historickou práci považují knihu Moshe Lewina²¹ o poměru sovětské moci k rolníkům od konce období NEPU až po radikální dekulakizaci, tedy brutální útok proti rolníkům svévolně označovaným za „kulaky“, pro který je v historiografii běžně užíván termín „rozkulačení“. Lewin dokázal shromáždit úctyhodné množství sovětských dokumentů a prací sovětských autorů vydaných od třicátých až do počátku šedesátých let, kriticky je zhodnotil a podal excelentní pionýrskou analýzu vývoje vyústivšího v násilnou kolektivizaci venkova pod sovětskou mocí. Jeho práce byla hodnocena jako milník ve výzkumu hospodářských a s ohledem na rozvíjející se výzkum fenoménu revoluce shora i politických dějin sovětského státu.²² V polovině osmdesátých let mu pak vyšla kniha o utváření sovětského systému.²³ Jedná se o soubor již dříve časopisecky publikovaných studií k sociální historii meziválečného Ruska, jejichž významná část je věnována tématům venkovské společnosti a kolektivizace zemědělství.

Monumentální dílo o kolektivizaci sovětského zemědělství publikoval v roce 1980 Robert William Davies, vůdčí postava Centra pro ruská a východoevropská studia na birminghamské univerzitě. V rámci série o industrializaci sovětského Ruska předložil detailní rozbor průběhu kolektivizace a fungování nově ustavených kolchozů v letech 1929 a 1930.²⁴ Soustředil se v první řadě na ekonomické faktory kolektivizačního procesu, dokázal excelentně zhodnotit dopady na sklizeň obilí a vývoj jeho výkupu, pojednal o důležité roli strojních traktorových stanic, o gigantománii při výstavbě kolchozů a o systému odměňování jejich členů. Daviesovy práce, v nichž zúročil dlouhodobá studia v moskevských a leningradských knihovnách, se staly neopomenutelným příspěvkem ke studiu kolektivizace zemědělství jako fenoménu hospodářských dějin. Série o industrializaci sovětského Ruska z Daviesova pera pokračovala dalšími dvěma svazky v roce 1989 a 1996, k tématu kolektivizace sovětského zemědělství se pak autor, tentokrát společně s australským odborníkem Stephenem Wheatcroftem, navrátil v pátém svazku z roku 2004, v němž pojednal o druhé kolektivizační vlně let 1931–1933 a s ní souvisejícím hladomoru.²⁵

21 LEWIN, Moshe: *Russian peasants and Soviet power: a study of collectivization*. New York – London, W. W. Norton & Company 1975. M. Lewin (1921–2010) publikoval svou práci již v roce 1965 ve francouzštině pod názvem *Paysannerie et le pouvoir soviétique*. První anglický překlad Irene Noeové vyšel v roce 1968.

22 K hodnocení Lewinovy knihy v kontextu vývoje americké sovětologie viz ENGERMAN, David C.: *Know your enemy: the rise and fall of America's Soviet experts*. New York, Oxford University Press 2009, s. 291–294.

23 LEWIN, Moshe: *The making of the Soviet system: essays in the social history of interwar Russia*. New York, Pantheon 1985.

24 DAVIES, R. W.: *The socialist offensive: the collectivisation of Soviet agriculture, 1929–1930*. London – Basingstoke, Macmillan 1980. TÝŽ: *The Soviet collective farm, 1929–1930*. London – Basingstoke, Macmillan 1980.

25 DAVIES, R. W. – WHEATCROFT, Stephen G.: *The years of hunger: Soviet agriculture, 1931–1933*. New York, Palgrave Macmillan 2004.

Další zásadní anglicky psaná práce vzešla z pera Roberta Conquesta, který v polovině osmdesátých let publikoval pojednání o sovětské kolektivizaci coby sklizni žalu a utrpení.²⁶ Conquest se zaměřil na sovětskou Ukrajinu, vylíčil její výchozí situaci, rolnická povstání a první hladomory během občanské války a období NEPu označil ve vztahu bolševiků k rolníkům za slepou kolej. Ve dvou hlavních oddílech knihy podal brilantní syntézu let 1928–1932 na ukrajinském venkově (s odbočkou do kazašské střední Asie). Soustředil se na represivní charakter prosazování kolektivizace, na rozkulačování, vyvlastňování, deportace, vhnání rolníků do kolchozů a na hladomor, který vylíčil jako nelítostný státní teror. Ve svém zpracování bohatě zužitkoval možnost opřít se o své předchůdce, v první řadě Lewina a Daviese, ale také Danilova, hojně rovněž analyzoval sovětský tisk. Pokud jde o sovětologické dílo Roberta Conquesta, na okraj bych rád vzpomněl jím řízenou, dnes zdá se pozapomenutou ediční řadu *The contemporary Soviet Union series: institutions and policies*, v jejímž rámci vyšla na konci šedesátých let kniha o fenoménu zemědělských dělníků, která faktograficky pojednává o postavení této sociální skupiny a jejím vztahu ke komunistické straně od Lenina až po začátek Brežněvovy éry.²⁷

Přednímu ruskému znalci agrárních dějin, historikovi Viktoru Petroviči Danilovovi vyšla koncem osmdesátých let minulého století dodnes vyhledávaná kniha o ruském venkově dvacátých let 20. století. Jedná se o překlad z pera budoucího velikána britské sovětologie Orlando Figese.²⁸ Danilov podrobně pojednal o struktuře venkovské populace agrárního Ruska, o způsobech a zvyklostech v užívání a obdělávání půdy, o rolnických hospodářstvích a domácnostech a také o velmi často opomíjeném fenoménu kolektivizace a kolchozů ve dvacátých letech.²⁹

V závěru osmdesátých let publikoval svou monografickou prvotinu výše zmiňovaný britský historik Orlando Figes. Na základě rozsáhlého výzkumu v regionálním archivu kujbyševské oblasti a v centrálních archivech říjnové revoluce a národního hospodářství zpracoval rolnická povstání v Povolží.³⁰ Přitom mistrně vykreslil nejen dimenzi odporu proti pomalu se etablujícímu bolševickému režimu, ale také hospodářské zázemí a povstaleckou samosprávu.

26 CONQUEST, Robert: *The harvest of sorrow: Soviet collectivization and the terror-famine*. New York, Oxford University Press 1986.

27 TÝŽ (ed.): *Agricultural workers in the U.S.S.R.* New York – Washington, Frederick A. Praeger 1969.

28 DANILOV, V. P.: *Rural Russia under the new regime*. Bloomington – London, Indiana University Press – Hutchinson 1988.

29 Čestnou výjimku v tomto ohledu představuje historik Václav Veber, o jehož studii o počátcích kolektivizace na ruském venkově se ještě zmíním v oddíle věnovaném české historiografii.

30 FIGES, Orlando: *Peasant Russia, civil war: the Volga countryside in revolution, 1917–1921*. London, Phoenix Press 2001.

Následující práce, o níž bych se rád zmínil, se ze souboru těch předchozích do značné míry vymyká. Jednak proto, že jejím autorem není historik, nýbrž biochemik, jednak proto, že její záběr dalece přesahuje kolektivizační rámec jejich předchůdců. Autorem je Žores Alexandrovič Medveděv, bratr historika Roje Medveděva, zřejmě známějšího z obou dvojčat. Jde o souborné pojednání o ruském, respektive sovětském zemědělství v letech 1900–1986.³¹ Autorovi se podařilo nabídnout anglickému čtenáři komplexní zpracování agrární problematiky, od vykreslení předrevolučního stavu a reforem ruského venkova, agrární báze občanské války a utváření vztahu mezi novou bolševickou mocí a rolnickou většinou přes vylíčení kolektivizace, systému řízení kolchozů a válečné zemědělství až po Chruščovovy bezzubé reformy. Ve druhé polovině knihy pak Medveděv pojednává o ekonomických příčinách a důsledcích neutěšeného stavu zkollektivizovaného zemědělství a nabízí čtenáři erudovaný rozbor hospodářských problémů a jejich řešení za Brežněvovy éry.

V závěru osmdesátých let vyšla také první kniha budoucí významné odbornice na sovětský venkov Lynne Violové z Torontské univerzity. Věnovala ji dělnickému předvoji na venkově a problematiku sovětské kolektivizace tak nahlédla novým prizmatem největší a nejúspěšnější mobilizační kampaně prvního pětiletého plánu.³²

V devadesátých letech 20. století se zpracování konfliktu mezi státem a rolníky dostalo nových zajímavých perspektiv ve dvou naprosto zásadních pracích. První dáma americké sovětologie Sheila Fitzpatricková publikovala v roce 1994 brilantní práci o strategiích odporu a přežití na ruském venkově přetvořeném násilnou a bezohlednou kolektivizací.³³ Fitzpatricková zde ve velkém stylu analyzuje témata vytracení sociální podpory a strategie uchýlování se k pasivní rezistenci. Jako výjimečný pramen zužitkovala dopisy, které rolníci nahananí do kolchozů zasílali do redakcí zemědělských novin *Krestjanskaja gazeta*. V roce 1996 publikovala Lynne Violová své *Rolnické rebely*³⁴, v nichž dokumentuje a klasifikuje širokou škálu forem odporu proti kolektivizaci, poukazuje na sílu selského odporu a analyzuje myšlenkový svět, z něhož tento odpor vyrůstal. Aktivní odpor představuje v rozmezí od vybjění hospodářských zvířat, ničení strojů, žhářství po hlasité demonstrace, osobní napadání a výtržnosti. Pasivní odpor prezentuje jako rozmanitější, protože perzistentní, vytrvalý, a zahrnuje sem přestupky proti pracovní

31 MEDVEDEV, Zhores A.: *Soviet agriculture*. New York – London, W. W. Norton & Company 1987.

32 VIOLA, Lynne: *The best sons of the fatherland: workers in the vanguard of Soviet collectivization*. New York, Oxford University Press 1987.

33 FITZPATRICK, Sheila: *Stalin's peasants: resistance and survival in the Russian village after collectivization*. New York – Oxford, Oxford University Press 1994.

34 VIOLA, Lynne: *Peasant rebels under Stalin: collectivization and the culture of peasant resistance*. New York, Oxford University Press 1996.

kázni, krádeže a podvody, přičemž podotýká, že se ukázal být pro sovětskou ekonomiku nevladatelnějším problémem než aktivní formy rezistence. Violová mimochodem ukázala, že mnoho ruských rolníků věřilo (v souvislosti s bolševickým horlivým obrazoborectvím), že sovětská moc představuje Antikrista, přičemž nástup kolektivizace u nich vyvolal explozi apokalyptických obav.

Tématu se věnoval také italský sovětolog Andrea Graziosi.³⁵ Při mapování otevřeného odporu proti kolektivizaci v oblasti ukrajinského pásu černoze země upozornil na souvislost s ohnisky revolt z roku 1905. Věnoval se však také pasivnímu odporu, k němuž, jak uvádí, dováděl rolníky strach z chladnokrevného nakládání s otevřeně projeveným vzdorem. Graziosi v této souvislosti uvádí, že rolníci nevěřili ničemu, pracovali, co nejméně to bylo možné, kradli, schovávali své vlastní produkty, kdykoli to šlo, a raději je ničili, než by se jich vzdali. Odpor proti kolektivizaci na západní Ukrajině v podobě náboženských procesí, pouličních nepokojů, otevřených povstání a rebelií popsala ve své práci také Kate Brownová.³⁶ Podle jejích zjištění tvořily až 75 % účastníků masových demonstrací ženy. I zde se však vedoucí role automaticky připisovala „kulacky“ ocejchovaným hospodářům. Požadavkem protestujících bylo zrušení kolchozů, vrácení koní, osiva, navrácení deportovaných rodin a znovuotevření kostelů. Protestující nezřídka napadali komunistické aktivisty, předsedy a účetní kolchozů, vedoucí kolchozních skladů, ale i agronomy a učitele – ti všichni byli v jejich očích představiteli sovětského režimu. Kate Brownová ve své práci opakovaně dokládá, že navzdory oficiálním tvrzením o podpoře kolektivizace nenacházeli malí a střední rolníci důvody přidat se ke kolchoznímu hnutí. Naopak častěji než režimem ocejchovaní „kulaci“ otevřeně protestovali proti úřednímu a represivnímu tlaku, jenž je měl nahnat do kolchozů. Stejně jako Graziosi připomíná také Brownová při interpretaci konfrontace vzbouřenců s přesilou bezpečnostních sil dlouhou tradici selských povstání jejich předků.

Na začátku nového tisíciletí se konceptu rezistence při studiu kolektivizace věnoval Jason Sharman z Univerzity Sydney.³⁷ Ve své podnětné studii mimo jiné prověřoval aplikaci konceptů vypůjčených od odborníků zkoumajících rolníky v jiných společnostech (např. David Kideckel, James Scott, u nichž se ještě zastávím) a analyzoval problémy s tím související. Podrobný rozbor konceptu odporu i obtíží při hledání přesné a uspokojivé definice posléze

35 GRAZIOSI, Andrea: *The great Soviet peasant war: bolsheviks and peasants, 1917–1933*. Cambridge, Massachusetts, Ukrainian Research Institute, Harvard University 1996.

36 BROWN, Kate: *A biography of no place: from ethnic borderland to Soviet heartland*. Cambridge, Harvard University Press 2004, s. 97–109.

37 SHARMAN, Jason C.: New conceptions of peasant resistance to collectivization. In: *The Soviet and Post-Soviet Review*, vol. 27, nos. 2–3, 2000, s. 241–259.

nabídla Lynne Violová, která se snažila ukázat, že antikomunistické aktivity na sebe braly celou řadu podob, které dosud nebyly dostatečně prozkoumány.³⁸ Debatě o vztahu mezi obyvatelstvem a komunistickou mocí dominovala v sovětologické odborné literatuře dvě odlišná paradigmatata – paradigma rezistence a paradigma diskursivní. Autoři jako Lynne Violová dokazovali, že občané mohli komunistické moci odporovat a také jí opravdu odporovali. Avšak slabinou těchto prací byl leckdy extenzivní výklad pojmu rezistence, včetně např. homosexuality, nošení muslimských šátků nebo černého trhu s potravinami.³⁹ Příliš široké pojetí rezistence a také slabé rozlišování mezi aktivní a pasivní rezistencí byly komplikované často tím, že nebylo možné rozpoznat, šlo-li o rezistenci vůči továrnímu vedení, vůči specifické, konkrétní vládní politice, anebo vůči komunistické moci jako takové, či zkratka o každodenní strategii přežití. Proti paradigmatu rezistence postavili historici jako Jochen Hellbeck⁴⁰ a Igal Halfin⁴¹ diskursivní paradigma. Argumentovali tím, že specifický jazyk komunistického režimu ovládl všechny oblasti života společnosti, tedy i aktivní oponenty režimu. Podle nich byla historiografie zaměřená na rezistenci založena na nepochopení řeči užívané v komunistické společnosti. Mašinerie oficiální propagandy totiž monopolizovala myšlení i chování občanů. Historiografie však brzy prokázala selhávání této teze, když ukázala, že odpůrci režimu byli schopni najít a užívat autonomní jazyk vybočující z režimní rétoriky. Timothy Johnston se soustředil na úzce pojatou skutkovou a verbální rezistenci vědomě zaměřenou na podkopávání praktik a institucí komunistické moci.⁴² Podle něho lze o většině sovětské společnosti tvrdit, že režim nepodporovala, ale ani se proti němu nestavěla, nýbrž že se soustředila na to, aby si vystačila a přežila.

V roce 2007 publikovala Lynne Violová svou zatím poslední monografii věnovanou sovětskému venkovu. Nazvala ji *Neznámý gulag* a pozornost v ní zaměřila na deportace „kulacky“ ocejchovaných hospodářů a jejich vysídlenecký život.⁴³ Mohla se nyní opřít i o široký výzkum v regionálních ruských archivech a o množství publikovaných vzpomínek. Dokázala tak podat

38 VIOLA, Lynne (ed.): *Contending with stalinism: Soviet power and popular resistance in the 1930s*. Ithaca - London, Cornell University Press 2002, s. 1-16.

39 Viz tamtéž. Srov. se studiiemi zkoumajícími téma rebelie a odporu vůči autoritám v evropských dějinách JENSEN, Henrik (ed.): *Rebellion and resistance*. Pisa, Plus-Pisa University Press 2009.

40 HELLBECK, Jochen: *Revolution on my mind: writing a diary under Stalin*. Cambridge, Harvard University Press 2006.

41 HALFIN, Igal: *Intimate enemies: demonizing the Bolshevik opposition, 1918-1928*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press 2007.

42 JOHNSTON, Timothy: *Being Soviet: identity, rumour, and everyday life under Stalin 1939-1953*. Oxford, Oxford University Press 2011, s. xx-xxii.

43 VIOLA, Lynne: *The unknown gulag: the lost world of Stalin's special settlements*. New York, Oxford University Press 2007.

plastický obraz nucené práce a života ve vyhnanství. Kniha se dočkala, jako jediná z produkce Violové, také českého překladu.⁴⁴

Inspirativní, pokud se týče analýzy vývoje nazírání represivních složek na zemědělce, je práce Hugh Hudsona vycházející z rozboru hlášení tajných spolupracovníků z venkova, svodek z policejních stanic a souhrnných hlášení z velitelství Bezpečnosti určených stranickému vedení.⁴⁵

Na závěr je třeba ještě zmínit nejnovější, do češtiny již přeložené kolektivní zpracování ruského dvacátého století, významný historiografický počín, v němž autoři pod redakčním vedením Andreje Zubova věnovali vyvážený prostor také kolektivizaci (označili ji za druhé nevolnictví) a fenoménu protikomunistického odboje, v němž odpor proti kolektivizaci sehrál velmi důležitou úlohu.⁴⁶

VÝCHODOASIJSKÁ STUDIA

Výzkumem široké škály strategií a praktik každodenního odporu vůči dominantním mocenským strukturám se dlouhodobě zabývá americký antropolog James Campbell Scott.⁴⁷ Ve výzkumu rolnických komunit již zaměřil pozornost na mnoho zemí jihovýchodní Asie, například na Barmu, Laos, Malajsií, Thajsko či Vietnam, jeho přístup však zcela programově nerespektuje hranice dnešních států a soustředí se na společné antropologické, etnologické a sociologické znaky. James Scott představuje rolníky jako relativně bezmocnou, marginalizovanou skupinu obyvatelstva, která, vstupuje-li do dějin, vyplňuje spíše statistiky, než že by dějiny sama utvářela. Autor se zaměřuje na strategie rolníků při prosazování vlastních zájmů k (pře)žití pod mocenským útlakem a zkoumá je jako „zbraně slabých“. Studuje kulturní praktiky, myšlenkový svět a systém hodnot rolníků, soustředí se na každodenní formy odporu, jako jsou drobné krádeže, lenost, pofkalování a zdržování práce, předstírání souhlasu, přizpůsobení se, či naopak nezájem. Scott vnesl tyto techniky odporu do historiografie a rozšířil tak vnímání rezistence od organizovaných kolektivních akcí k individuální, nekoordinované, často skryté,

44 VIOLOVÁ, Lynne: *Neznámý Gulag: ztracený svět Stalinových zvláštních osad*. Praha, Naše vojsko 2012.

45 HUDSON, Hugh D.: *Peasants, political police, and the early Soviet state: surveillance and accommodation under the New Economic Policy*. New York, Palgrave Macmillan 2012.

46 ZUBOV, Andrej Borisovič (ed.): *Dějiny Ruska 20. století – díl I, 1894–1939*. Praha, Argo, 2014, zejména s. 798–812, dále s. 454–457, 785–786,

47 SCOTT, James C.: *The moral economy of the peasant: rebellion and subsistence in Southeast Asia*. New Haven, Yale University Press 1976; TÝŽ: *Weapons of the weak: everyday forms of peasant resistance*. New Haven, Yale University Press 1985; TÝŽ: *Domination and the arts of resistance: hidden transcripts*. New Haven, Yale University Press 1990; TÝŽ: *The Art of not being governed: an anarchist history of upland southeast Asia*. New Haven, Yale University 2009.

ale vytrvalé činnosti individuálních aktérů. V práci, v níž zobecnil předešlé výzkumy,⁴⁸ přehledně sumarizuje formy odporu otevřeně deklarovaného (petice, demonstrace, bojkoty, stávky, otevřené revolty či invazivní vpády na pozemky) i maskovaného, utajeného (krom výše zmíněného např. pytláctví, neoprávněné usazování, nebo naopak zbíhání, ale i anonymní výhrůžky a hrozby). Jeho přístupy se ve svých sovětologických výzkumech inspirovaly autorky zásadních prací o odporu proti kolektivizaci, především Lynne Violová a částečně i Sheila Fitzpatricková.

Zajímavé a inspirativní může být také nahlédnutí do Mao Ce-tungovy Číny. Americký historik čínského původu Huaiyin Li, který působí na Texaské univerzitě v Austinu, obohatil anglicky psanou historiografií o precizní mikrohistorický pohled do čínské vesnice Čchin v provincii Ťiang-su⁴⁹ a přiblížil rovněž strategie odporu čínských rolníků vůči prosazování kolektivizace.⁵⁰ K ještě rozsáhlejší, přitom regionálně úzce vymezené fresce napříč staletími se odhodlal Liův kolega Philip Huang, který se zaměřil na deltu řeky Jang-c'-ťiang.⁵¹ Letopočtem, který knihu konceptuálně (i rozsahem) rozděluje na dvě poloviny, je rok 1949, kdy se celá oblast včetně Šanghaje dostala pod komunistickou vládu.

K poznání kolektivizovaného čínského venkova však přispěli i autoři nečínského původu. Na začátku 90. let uplynulého století byly vydány dvě významné práce na toto téma: jednak antropologický pohled na přerod života vesnické komunity Ceng-pu v regionu Tung-kuan,⁵² jednak sociohistorická analýza podrobení čínského venkova komunistickou stranou zaměřená na region Žao-jang.⁵³ V roce 2008 vydal inspirativní práci o hladomoru provázejícím politiku Velkého skoku (1958–1962) a o odporu proti kolektivizaci a korupci Ralph Thaxton, vedoucí východoasijských studií na Univerzitě Brandeis ve Walthamu u Bostonu. Zaměřil se přitom na mikrohistorický a orálněhistorický výzkum poměrů ve vesnici Ta-fo, ležící v severním výběžku východní

48 TÝŽ: *Domination and the arts of resistance*, s. 198.

49 LI, Huaiyin: *Village China under socialism and reform: a micro history, 1948–2008*. Stanford, Stanford University Press 2009, k odporu proti kolektivizaci viz s. 50–80.

50 TÝŽ: *Confrontation and conciliation under the socialist state: peasant resistance to agricultural collectivization in China in the 1950s*. In: *Twentieth-Century China*, Volume 33, Issue 2 (April 2008), s. 73–99.

51 HUANG, Philip C. C.: *The peasant family and rural development in the Yangzi Delta, 1350–1988*. Stanford, Stanford University Press 1990.

52 Jedná se opět o výzkum v oblasti říční delty, tentokrát Perlové řeky (Ču-t'iang) ústící do Jihočínského moře ve střední části provincie Kuang-tung. POTTER, Sulamith Heins – POTTER, Jack M.: *China's peasants: the anthropology of a revolution*. Cambridge, Cambridge University Press 1990.

53 Jde o okres v provincii Che-pej na severovýchodě Číny. FRIEDMAN, Edward – PICKOWICZ, Paul G. – SELDEN, Mark: *Chinese village, socialist state*. New Haven – London, Yale University Press 1991.

provincie Che-nan.⁵⁴ Závěrem, pokud jde o inspiraci pracemi o čínském venkově a jeho kolektivizaci, bych rád upozornil na jednu z publikací Jonathana Ungera, předního australského odborníka na moderní čínské dějiny. V roce 2002 vydal knihu o přeměně čínského venkova, kterou považuji za nejlepší rámcové zpracování problematiky.⁵⁵ Pokud jde o česky píšící autory, lze k uvedení do problematiky kolektivizace čínského zemědělství doporučit studii Aleše Skřivana.⁵⁶

ČESKOSLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIE

V československé meziválečné historiografii se ruskými a sovětskými dějinami významně zabýval jejich jedinečný znalec Jan Slavík, jenž ve svých výzkumech a interpretacích sovětského Ruska a jeho představitelů významně předběhl svou dobu. V prosinci 1930 označil kolektivizaci ruského venkova za „*Stalinovo socialistické radikálníčení*“.⁵⁷ Ve vztahu k venkovu jsou cenné Slavíkovy kritické postřehy z cest do sovětského Ruska⁵⁸ a kapitola vykreslující dění na vesnicích v prvních letech po bolševickém převratu v jeho výjimečném zpracování Leninovy vlády.⁵⁹ Především v poznámkách ze své třetí cesty, což je přirozené s ohledem na rok její realizace, zaznamenal mnoho postřehů o důsledcích násilné kolektivizace, kterou označil za „*zločin na sovětské říši*“ a „*experiment kasty, která myslila při tom především na svou záchranu*“.⁶⁰ Poukázal tak především na bolševickou snahu získat kontrolu nad produkcí potravin a trhem s nimi. „*Této druhé a nejstrašnější agrární revoluci věnuji v krátké době zvláštní knihu,*“ avizoval Slavík,⁶¹ avšak nedošlo k tomu. Agrární revoluci se částečně zabýval ve své následující knize,⁶² celkové hospodářské přestavbě sovětského Ruska pak věnoval dvě rozsáhlé studie. V první z nich upozornil na prostředky získané díky ohromnému rozdílu mezi cenami zemědělských plodin a průmyslových výrobků jako na zásadní oporu sovětského režimu a vyjádřil názor, že „*resistence zemědělského venkova hrozila podlomiti celý pěti-*

54 THAXTON, Ralph A.: *Catastrophe and contention in rural China: Mao's great leap forward famine and the origins of righteous resistance in Da Fo village*. Cambridge, Cambridge University Press 2008.

55 UNGER, Jonathan: *The transformation of rural China*. Armonk – London, M. E. Sharpe 2002.

56 SKŘIVAN, Aleš: K ekonomickým okolnostem utváření komunistického režimu v Číně v prvních letech jeho existence. In: *Acta Oeconomica Pragensia*, 13, 2005, s. 109–127.

57 SLAVÍK, Jan – BOUČEK, Jaroslav (ed.): *Iluze a skutečnost*. Praha, Academia 2000, s. 117.

58 SLAVÍK, Jan: *Co jsem viděl v sovětském Rusku*. Praha, Svaz národního osvobození 1926, s. 52–56; *TÝŽ: Po druhé v sovětském Rusku*. Praha, Svaz národního osvobození 1927, s. 13–15, 20–21, 50; *TÝŽ: Po třetí v sovětském Rusku*. Praha, Svaz národního osvobození 1932, s. s. 11–12, 52–56, 70–71.

59 *TÝŽ: Leninova vláda (1917–1924)*. Praha, Melantrich 1935, s. 218–235.

60 *TÝŽ: Po třetí v sovětském Rusku*, s. 79.

61 *Tamtéž*, s. 7.

62 SLAVÍK, Jan: *Bolševismus v přerodu: historicko-sociologická studie*. Praha, Melantrich 1932, s. 57–74.

letý plán“.⁶³ Ve druhé obsírné studii se zaměřil na dobu první a poloviny druhé pětiletky a problematika kolektivizace venkova zde dostala největší prostor ze všech jeho prací.⁶⁴ Autor zde ukázal na rozpor mezi hospodářskými plány a realitou, seznámil československé čtenáře s formami kolektivizačních podniků, přiblížil některé charakteristické rysy ruského venkova a mentality sedláků a neopomenul ani fenomén odporu proti kolektivizaci.

Kritický rozbor situace sovětského venkova předložil československému čtenáři také ruský emigrant Sergej Semjonovič Maslov,⁶⁵ jenž se ve svém pojednání věnoval také sociální stratifikaci, počátkům kolektivizace v letech 1919–1921 a rovněž fenoménu fiktivních „papírových“ komun a artělů. V další práci pak Maslov popsal raketový postup kolektivizace v SSSR a naznačil míru odporu proti ní.⁶⁶ V roce 1934 publikoval své kritické postřehy o zkolektivizovaném sovětském zemědělství i mladý národní socialista Ota Hora.⁶⁷ Naopak nekritický obdiv k sovětské kolektivizaci projevil Jiří Koťátko,⁶⁸ tehdejší zemědělský komisař Státního pozemkového úřadu a pozdější akademik výrazně ovlivňující československou cestu ke kolektivizaci.

Nový, i když zcela nekritický impuls přineslo vítězství Sovětského svazu ve válce, kterou útokem na Polsko společně s nacistickým Německem rozpoutal. Nepřehlédnutelným a neúnavným propagátorem zkolektivizovaného sovětského zemědělství se stal již zmíněný Jiří Koťátko,⁶⁹ dlouholetý spolupracovník ministra zemědělství Júlia Ďuriše, jeden z hlavních teoretiků a praktických organizátorů osídlování (do roku 1948 vedl odbor pozemkové reformy).⁷⁰

63 TÝŽ: Dějiny Ruska ve XX. století. In: *Dvacáté století: co dalo lidstvu. Výsledky práce lidstva XX. věku. Díl VI., Národové a státy*. Praha, Orel 1933, s. 249–320, zde s. 316–320.

64 TÝŽ: SSSR v době pětiletok. In: SANTHOLZER, Vilém (ed.): *Spirála 1936: ročenka pokroků a objevů XX. století*. Ročník 1. Praha, Orel 1936, s. 7–96, zvl. s. 31–49.

65 MASLOV, Sergej: *Agrární revoluce v Rusku*. Praha, Státní pozemkový úřad 1928.

66 TÝŽ: *Na revoluční práci v sovětském Rusku: pozorování a dojmy protibolševických revolucionářů*. Opa-va, Kresťjanskaja Rossija v Praze 1930, s. 28–40, 59–60, 62–63.

67 HORA, Ota: *Rusko při práci: poznámky z cest*. Praha, Melantrich 1934, s. 62, 73–81, 117, 123. K fenoménu prvorepublikového cestování do SSSR viz LOMÍČEK, Jan: *Poznávací zájezdy československých občanů do sovětského Ruska v meziválečném období z pohledu archivních pramenů Ruské federace*. In: *Časopis Národního muzea. Řada historická*, 2014, roč. 183, č. 3–4, s. 75–88.

68 KOŤÁTKO, Jiří: *Zemědělství, kolektivizace rolnických usedlostí a obdělávané plochy*. Praha, J. Prokopová 1935.

69 Viz např. TÝŽ: *30 let sovětského zemědělství*. Praha, Svaz přátel SSSR – Společnost pro kulturní styky se SSSR – Orbis, 1947; TÝŽ: *Jak přispějí jednotná zemědělská družstva a státní statky k zvelebení našeho zemědělství*. Praha, Ministerstvo zemědělství 1949; TÝŽ: *Jak pracují sovětské rolníci*. Praha, Svaz československo-sovětského přátelství 1950; TÝŽ: *J. V. Stalin a kolektivizace sovětského zemědělství*. Praha, Orbis 1953.

70 K jeho životu a dílu viz NOVÁK, Pavel: *Akademik Jiří Koťátko (1899–1962)*. In: *Osobnosti v zemědělství. Prameny a studie*, č. 46. Praha, Národní zemědělské muzeum 2011, s. 33–44.

V padesátých letech se vedle apologetické a schematické historiografické produkce⁷¹ a čistě propagandistických agitek⁷² dostal pod kontrolu stranických organizací také československý národopis, který nyní musel podřídit etnografické bádání dříve vysoké úrovně záměrům vládnoucí ideologie.⁷³ Symbolem tohoto posunu se stal Otakar Nahodil.⁷⁴

V šedesátých letech se někteří historici začali nad čerstvě dokonaným procesem kolektivizace československého venkova kriticky zamýšlet. Je však nutné mít na paměti, že se historiografická produkce nadále pohybovala v mantinelech marxistické ideologie a nedotknutelných Leninových tezí. Příkladem budiž příprava sborníku statí o kolektivizaci v první polovině šedesátých let, na níž se podíleli Viliam Hanzel, J. Kárník, Jozef Krilek, Vlastislav Lacina, M. Lašková, František Mysliveček, Dragutin Pelikán, Juraj Purgat, Želmíra Richtová (později Kratochvílová), Čestmír Suchý, Antonín Václavů a Zbyslav Železnov. Výčet spoluautorů uvádím záměrně, neboť v následujících letech i desetiletích právě oni publikovali množství studií tak či onak se vztahujících ke kolektivizaci. Při přípravě zmíněného sborníku vyšlo najevo, že nejozřejavějším obdobím let 1951–1953 neměl nikdo zájem se zabývat.⁷⁵ V daných podmínkách bylo vyhýbání se konfliktním tématům asi nejčastější strategií. Svě studie brzy publikovali Želmíra Richtová,⁷⁶ Vlastislav Lacina,⁷⁷ Josef Paleček.⁷⁸

71 Uvedme jako příklad PROCHÁZKA, Jan – NOLČ, Marcel – MYSLIVEČEK, František: *Důvěra podložená činy zvířezila: fakta a cifry o zemědělském družstevnictví 1948–1958*. Praha, Státní zemědělské nakladatelství 1958, nebo práce tištěné v dobovém odborném periodiku *Za socialistické zemědělství*. Praha, Brázda 1951–1960.

72 Viz např. KETTNER, Petr: *Nepřátelé vesnice bez masky*. Praha, Státní zemědělské nakladatelství 1953.

73 K tomu viz RUBEŠ, Zdeněk: Marx-leninský národopis: ideologický základ československé poválečné etnografie. In: *Dějiny a současnost*, 2011, roč. 33, č. 2, s. 14–17.

74 Viz např. NAHODIL, Otakar: *Sovětský národopis a jeho pokroková úloha*. Praha, Svět sovětů 1950; NAHODIL, Otakar – KRAMAŘÍK, Jaroslav: *J. V. Stalin a národopisná věda: příspěvky k diskusi o díle Marxismus a otázky jazykovědy*. Praha, Československo-sovětský institut 1952. Viz též Nahodilovu obhajobu, NAHODIL, Otakar: *Totalitní hodnocení totality*. Praha, vl. n. 1995.

75 *NA Praha*, f. Ústav dějin KSČ, kt. 107, arch. j. 107, Zpráva o zasedání redakční rady sborníku statí o průběhu budování JZD v ČSSR, Praha 10. 10. 1961.

76 RICHTOVÁ, Želmíra: O některých podmínkách přechodu k združstevňování československé vesnice. In: *Příspěvky k dějinám KSČ*, roč. V, č. 3 (červen 1965), s. 381–408. Richtová se zařadila mezi představitele tehdy se rodícího reformního dějepisceví a začala se odklánět od svých předešlých textů, které nepřekračovaly stín oslavného psaní, viz SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepisceví: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, s. 192, 250, 326–329. Z následných prací stojí za připomenutí její kritické pojednání o fenoménu ruské občiny, viz KRATOCHVÍLOVÁ, Želmíra: *Od občiny ke kolchozu*. Praha, Ústav dějin socialismu 1969.

77 LACINA, Vlastislav: Hledání cest a první kroky združstevňování československé vesnice. In: *Sborník historický* 14, 1966, s. 95–134.

78 PALEČEK, Josef: Zemědělská výroba v ČSSR a ve světě v posledních dvaceti letech. In: *Dějiny a současnost*, roč. VIII, č. 10/1966, s. 38–40, 44.

V roce 1963 vyšla kniha Jana Kozáka, jež má v názvu přiléhavé sousloví z bojů o kolektivizaci vesnice.⁷⁹ Vznikla jako historická studie k autorově románové práci⁸⁰ a pojednává o kolektivizaci v úrodné Východoslovenské nížině v michalovském okrese někdejšího kraje Prešov. Autor věnoval značný prostor interpretaci odporu místních rolníků proti kolektivizaci a totálnímu krachu většiny JRD v roce 1953, nezavíral oči před organizačními nedostatky ani násilnostmi, které připsal na vrub „dogmatickému uplatňování chybné Stalinovy teze o zákonitém zosťrování třídního boje“. Ideologický rámec marxistické historiografie však překročit nemohl.⁸¹ Nicméně jeho kniha přináší první kritický pohled na kolektivizaci v Prešovském kraji, který stojí dodnes v popředí zájmu slovenské historiografie.⁸²

V roce 1964 vydalo Nakladatelství politické literatury knihu *KSSS a rolnická otázka*, v níž se osmičlenný kolektiv autorů zabývá hlavními etapami sovětské zemědělské politiky od revolučního roku 1917 až po současnost, tedy do roku 1963.⁸³ Kontroverzního tématu kolektivizace se ujal Zdeněk Sládek,⁸⁴ který své pojednání pojal do značné míry jako kritiku Stalinova kultu a nekritického přebírání jeho metod jako obecně platných a závazných principů socialistické organizace zemědělství. Tři čtyři roky po ohlášeném dovršení kolektivizace v Československu vyvolala Sládkova studie do té doby skutečně nikoli běžnou diskusi o sovětských dějinách.⁸⁵ Tehdejší zájem československé historiografie o problematiku kolektivizace přitom do značné míry podněcovaly problémy čerstvě zkollektivizovaného československého venkova.

79 KOZÁK, Jan: *Dramatické kapitoly z bojů o kolektivizaci vesnice*. Praha, Nakladatelství politické literatury 1963.

80 KOZÁK, Jan: *Horký dech: tři novely*. Praha, Československý spisovatel 1961.

81 K hlubší kritické reflexi jeho knihy viz ŠULEJOVÁ, Lucia: Odpor rolníkov proti kolektivizácii na východnom Slovensku. In: ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds.): *Kolektivizace v Československu*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2013, s. 217–224.

82 Nejnověji viz ŠULEJOVÁ, Lucia: Rozpad jednotných rolnických družstiev v Prešovskom kraji v roku 1953 ako prejav odporu rolníkov voči kolektivizácii. In: PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.): *Osm let po válce: rok 1953 v Československu*. Praha – České Budějovice, Ústav pro studium totalitních režimů – Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 2014, s. 92–100. Autorka na dané téma obhájila disertační práci *Odpor rolníkov proti kolektivizácii v Prešovskom kraji 1949–1953*. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě – Historický ústav Slovenské akademie vied 2014. Dále viz FIAMOVÁ, Martina: Kritické obdobie v kolektivizácii vidieka – dramatické udalosti roka 1953 v Prešovskom kraji na príklade obce Kelča. In: *Pamäť národa*, 03/2010, s. 57–64; TÁŽ: „Vydejte nám krávy, my družstvo nechceme!“ Bezpečnostná situácia v Prešovskom kraji v roku 1953. In: *Securitas Imperii* 21, 2/2012, s. 150–181.

83 *KSSS a rolnická otázka: kapitoly z rolnické a zemědělské politiky KSSS*. Praha, Nakladatelství politické literatury 1964.

84 SLÁDEK, Zdeněk: Některé problémy kolektivizace ve světle kritiky kultu osobnosti. In: *tamtéž*, s. 149–178.

85 K tomu viz TÝŽ: Po stopě historické pravdy (1964–69). In: VEBER, Václav (ed.): *Ruské a sovětské dějiny v české poválečné historiografii: sborník studií*. Praha, Společnost pro výzkum střední a východní Evropy v České republice 1996, s. 45–46. Srov. SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepiscetví*, s. 317–344.

Asi neplodnější historickou diskusi prezentuje sborník *Československé zemědělství očima historiků*,⁸⁶ který vzešel ze symposia pořádaného v květnu 1968 Komisí pro agrární a rolnickou otázku na půdě Ústavu dějin socialismu, kde byl posléze vydán jako interní edice v nákladu 500 kusů. Symposia se účastnili Zdeněk Antoš, Samuel Cambel, Viliam Hanzel, Želmíra Kratochvílová (za svobodna publikovala pod dívčím jménem Richtová), Vlastislav Lacina, František Mysliveček, Jaroslav Pátek, Karol Režný, Vasil Skrip, Jiří Šíma, Zdeněk Trávníček a Antonín Václavů.⁸⁷ V uvolněné době bez cenzury si účastníci mohli dovolit formulovat teze, které by jinak byly v rozporu s oficiálním výkladem, a tak se v proslovených referátech i zaznamenané diskusi vesměs kriticky zamýšleli nad příčinami nedostatků a neúspěchů kolektivizace, zpochybňovali tradovaná a přikrašující tvrzení o vzestupném vývoji zemědělské produkce a bezkonfliktnosti kolektivizace.

V sedmdesátých letech byla diskusní tendence utlumená a mnohá, před rokem 1969 otevřená témata odsunuta.⁸⁸ Přesto byla počátkem sedmdesátých let publikována první závažnější syntéza kolektivizace československého zemědělství. Vzešla z pera sovětských historiček Valentiny Marjinové a Galiny Muraškové a byla vydána v bratislavském nakladatelství Pravda pod názvem *Rozorané medze*.⁸⁹ Autorky se opíraly o rozsáhlé studium tisku a bádání v Archivu Ministerstva zemědělství a lesního hospodářství i ve stranických archívech. Pozitivně je třeba hodnotit faktografický záběr práce a skutečnost, že se nevyhýbaly ani rozboru nedostatků procesu kolektivizace,⁹⁰ zároveň je však třeba k výsledkům jejich práce přistupovat s vědomím, že základním teoretickým východiskem jim byly „všeobecně platné leninské teze“.

V polovině sedmdesátých let zpracoval kolektiv vedený Jaroslavem Kabrhelem publikaci hodnotící třicetiletý vývoj zemědělské politiky KSČ.⁹¹ Autoři se soustředili především na socialistické pojetí družstevnictví, na politický rámec a ekonomické aspekty transformace československého zemědělství. Jejich východiska a závěry přirozeně konvenovaly vládnoucí ideologii. Další studie se zaměřily na zpracování statistických údajů o československém ze-

86 KRATOCHVÍLOVÁ, Želmíra (ed.): *Československé zemědělství očima historiků*. Praha, Ústav dějin socialismu 1969.

87 Jeho pojetí kolektivizace a požadavek kritického přezkoumání teoretických východisek socialistických koncepcí zemědělství použil Vítězslav Sommer jako ukázkou historiografického revizionismu reformního dějepisectví ve vztahu k problémům budování socialismu v Československu, viz SOMMER, Vítězslav: *Angažované dějepisectví*, s. 420–421.

88 K čístce, již československá historická obec prošla v roce 1970, viz *tamtéž*, s. 455–461.

89 MARJINOVÁ, Valentina Vladimirovna – MURAŠKOVÁ, Galina Pavlovna: *Rozorané medze: k historii socialistického združstevňovania československej dediny 1948–1960*. Bratislava, Pravda 1972.

90 Kritické analýze, zaměřené na reflexi odporu proti kolektivizaci, podrobila jejich dílo ŠULEJOVÁ, Lucia: *Odpor roľníkov proti kolektivizácii na východnom Slovensku*, s. 217–224.

91 KABRHEL, Jaroslav et al.: *30 let vývoje čs. zemědělství a jeho další perspektivy*. Praha, Horizont 1975.

mědělství.⁹² Podstatné práce zachycující přerod slovenského venkova v této době vydávalo bratislavské nakladatelství Příroda. V roce 1973 zde Alois Vojáček publikoval svou obdivuhodnou syntézu,⁹³ v níž zachytil vnímání, charakter a vývoj slovenského zemědělství od konce druhé světové války po počátek sedmdesátých let. Autorův pohled je pohledem zemědělského ekonoma, vycházel z velkého množství souhrnných zpráv a statistického materiálu, z nichž mnohé zpracoval do rozsáhlých tabulkových příloh. Jeho knihu vnímám jako neprávem pozapomenuté, nadčasové zpracování hospodářských dějin poválečné transformace slovenského zemědělství.

Zmínku si zde zaslouží také publikace vydávané od konce šedesátých až do konce osmdesátých let při různých výročích – konce světové války, února 1948, IX. sjezdu KSČ, zahájení či završení kolektivizace, založení prvního JZD apod. Vydávaly je zpravidla příslušné okresní národní či stranické výbory nebo krajské či okresní zemědělské správy. Dnes mohou pro historika představovat cenný pramen pro regionální bádání o kolektivizaci. Uvedu jen některé příklady těchto prací, s nimiž jsem již v minulosti pracoval a jež se regionálně vztahují k Polabí. Východočeský kraj získal takovou publikaci v roce 1974,⁹⁴ omezovala se však oproti názvu pouze na někdejší kraj Hradec Králové. Ve stejném roce se za kolektivizací ohlíželi také v kolínském okrese,⁹⁵ na Nymbursku⁹⁶ a na Trutnovsku⁹⁷ zahrnujícím též někdejší vrchlabský okres. Kritického zpracování se při stejném výročí dostalo státním statkům.⁹⁸ V roce 1979 vyšla podobná publikace pro Náchodsko⁹⁹ a také pro Nymbursko a Poděbradsko.¹⁰⁰ Posledně jmenovaná přitom kvalitou zpracování i rozsahem ostatní převyšuje.

Někdejší Ústav marxismu-leninismu při ÚV KSČ vypsál na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let jakousi soutěž pro zasílání vzpomínek pamětníků na kolektivizaci zemědělství. Výsledkem byla publikace sborní-

92 Například CHOMA, Dimitrij: Vývoj zemědělské výroby a změny její struktury v ČSR a SSR v období let 1948–1971. In: *Zemědělská ekonomika*, roč. 18 (1972), č. 9–10, s. 691–700.

93 VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku*. Bratislava, Příroda 1973.

94 MAŠKA, Jan et al.: *25 let budování socialistického zemědělství ve Východočeském kraji*. Hradec Králové, Krajská zemědělská správa 1974.

95 VÁVRA, Slavoj et al.: *25 let socialistického zemědělství Kolínska*. Kolín, Okresní zemědělská správa 1974. Další výroční publikace byla vydána v roce 1985, viz *Čtyřicet let budování socialismu na Kolínsku: 1945–1985*. Kolín, Komise regionálních dějin při OV KSČ 1985, s. 50–61.

96 DAVÍDEK, František (ed.): *Sborník vzpomínek a dokumentů o zakládání a rozvoji jednotných zemědělských družstev v okrese Nymburk: 1949–1974*. Nymburk, Okresní zemědělská správa 1974.

97 *25 let socializace vesnice na Trutnovsku*. Trutnov, Česká zemědělská společnost 1974.

98 NOVÁK, Miroslav et al.: *25 let státních zemědělských organizací*. Praha, Státní zemědělské nakladatelství 1974.

99 MÍL, Oldřich et al.: *Socialistické přeměny zemědělství na Náchodsku*. Náchod, OV KSČ, 1979.

100 ROBEK, Antonín – SVOBODOVÁ, Jiřina: *Kronika socialistické vesnice: Nymbursko a Poděbradsko*. Poděbrady, Polabské muzeum 1979.

ku,¹⁰¹ který dnešním historikům zprostředkovává osobní reflexi někdejších kolektivizátorů – funkcionářů a aktivistů, kteří kolektivizaci sami aktivně prosazovali. Oproti dříve vydanému velkolepému souboru osobních vzpomínek a reflexí kolektivizace slovenského venkova¹⁰² však *Neobyčejná doba* působí dojem chudého příbuzného. Je s podivem, že slovenská historiografie diskutuje s obsahem *Kroniky rodnej země* jen velmi zřídka, přitom by kniha mohla být při kritickém uchopení ideálním podkladem pro další regionální bádání či historické zpracování sebereflexe aktérů kolektivizace.

V osmdesátých letech se začal zviditelňovat československý etnologický výzkum kolektivizované vesnice, který získal interdisciplinární charakter, etnografie začala spolupracovat především se sociologií a antropologií.¹⁰³ V první polovině dekády vyšly celkem tři svazky s názvem *Socializace vesnice a proměny lidové kultury*,¹⁰⁴ které vycházely z odborných seminářů a koncentrovaly se převážně na kulturní (folklor, výtvarné umění, lidové stavitelství) a sociokulturní (bydlení, myšlení, zvyky, sousedské vztahy) změny na jihomoravském venkově, pojímaly ale i historický výzkum (osidlování, kolektivizace, urbanizace). Kromě příspěvků jihomoravského regionálního zaměření se zde objevily také studie orientované do středních Čech a na Slovensko. Výsledky svých výzkumů publikovali také etnografové z pražského i bratislavského pracoviště. Zatímco český tým se v rámci výzkumu zkolektivizovaného venkova zaměřoval na výzkum rodiny, příbuzenství, sekularizace, volného času, životního prostředí a sociálního postavení zemědělce v širší oblasti středních Čech, ale i jihozápadního pohraničí či podhůří Orlických hor,¹⁰⁵ slovenský tým se soustředil na jedinou obec Sebechleby na jižním úpatí Štiavnických vrchů.¹⁰⁶ Do této oblasti středního Slovenska, byť regionálně daleko šířeji vymezené, orientoval svůj více než dvacetiletý výzkum také Josef Kandert, tehdy již významný afrikanista Náprstkova muzea.¹⁰⁷

101 HOLÁ, Věra – VICHÉREK, Efrem (eds.): *Neobyčejná doba: vzpomínky průkopníků socialistického zemědělství*. Praha, Svoboda 1980.

102 DUNAJOVEC, Jozef – PODSTUPKA, Leopold (eds.): *Kronika rodnej zeme*. Bratislava, Příroda 1974.

103 Blíže viz VÁLKA, Miroslav: *Sociokulturní proměny vesnice: moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*. Brno, Masarykova univerzita 2011, s. 11n.

104 Pracoval jsem pouze s 1. a 2. svazkem, viz FROLEC, Václav (ed.): *Socializace vesnice a proměny lidové kultury: přehledy výsledků výzkumu*. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum 1981; TÝŽ (ed.): *Socializace vesnice a proměny lidové kultury. Sborník materiálů z II. semináře „Socializace vesnice a proměny lidové kultury v Jihomoravském kraji“* (26.–27. 1. 1982 Strážnice). Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum 1983.

105 ROBEK, Antonín et al.: *Česká vesnice po roce 1945: sborník referátů ze semináře pořádaného oddělením etnografie socialistické společnosti Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze*. Praha, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV 1987.

106 PRANDA, Adam (ed.): *Spůsob života družstevnej dediny: z etnografických výskumov obce Sebechleby*. Bratislava, Veda 1986.

107 KANDERT, Josef: *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha, Karolinum 2004.

Neopominutelným projektem byl historický výzkum kolektivizace venkova realizovaný v osmdesátých letech kolektivem kolem Samuela Cambela v rámci výzkumného úkolu *Rolnická politika KSČ při výstavbě socialismu v Československu*, který se stal součástí státního plánu základního výzkumu. Autorský tým sice poukázal na některé limity dosavadního výzkumu, jako přehlížení lidského faktoru (mentality, žebříčku hodnot, vlastností) při popisu prosazování kolektivizace, přezírání specifických místních podmínek a absenci interdisciplinarity,¹⁰⁸ ale jeho práce¹⁰⁹ se soustředila především na politický rámec a ekonomické faktory kolektivizace československého venkova, spíše výjimečná byla pojednání o společenském a kulturním životě na vesnici.¹¹⁰ Navíc se autoři při řešení výzkumu museli přidržovat stále nezbytých marxistických pozic, a tak hodnocení realizace zemědělské politiky KSČ plnilo více funkci její obhajoby. Řada témat a souvislostí se tehdy nezkoumala vůbec, o násilné a donucovací povaze kolektivizace se psalo pouze v obecné rovině jako o přehmatech a chybách. Především na úrovni regionálního bádání však v osmdesátých letech vzniklo několik prací, v nichž vládnoucí ideologie měla funkci jen jakéhosi povinného zarámování, projevujícího se v terminologii (důsledné vydávání kolektivizace za združstevňování) a v nadbytečném slovním balastu. Zde bych uvedl práci Jana Peška o kolektivizaci jihočeského venkova¹¹¹ a práci východočeských historiků zahrnující také oblast horního Polabí.¹¹² Méně to už platí o studii Drahomíry Kopejtkové, která se věnovala venkovskému okolí Prahy.¹¹³

Události roku 1989, které vyústily v pád nedemokratického komunistického režimu, znamenaly konec ideologického monopolu KSČ a návrat k de-

108 CAMBEL, Samuel – KRATOCHVÍLOVÁ, Želmíra: Předběžné výsledky výzkumu dějin kolektivizace československého polnohospodářstva. In: *Československý časopis historický*, roč. 34, 1986, s. 174, 184.

109 Ke způsobům práce a praxi pracovních konferencí v Časté a ve Smolenicích viz BUREŠOVÁ, Jana: Problematika výzkumu dějin kolektivizace v Československu a v České republice. In: RO-KOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds.): *Kolektivizace v Československu*, s. 25–26.

110 CAMBEL, Samuel (ed.): *Kapitoly z dějin socialistického polnohospodářstva v Československu*. Bratislava, Pravda 1982; TÝŽ (ed.): *Formovanie triedy družstevného roľníctva v Československu: kapitoly z dějin socialistického polnohospodářstva v Československu*. Bratislava, Pravda 1984; TÝŽ (ed.): *Ku vzniku a začiatkom JRD v ČSSR: kapitoly z dějin socialistického polnohospodářstva v Československu*. Bratislava, Pravda 1985; TÝŽ (ed.): *Skúsenosti KSČ a KSSZ z riešenia roľníckej otázky za socializmu: kapitoly z dějin socialistického polnohospodářstva v Československu*. Bratislava, Pravda 1985; TÝŽ (ed.): *Naše polnohospodářstvo v období dobudovania základov socializmu: kapitoly z dějin socialistického polnohospodářstva v Československu*. Bratislava, Pravda 1986.

111 PEŠEK, Jan: *Přerod jihočeské vesnice: k historii združstevňování zemědělství Českobudějovického kraje v letech 1949–1959*. České Budějovice, Jihočeské nakladatelství 1985.

112 DOLEŽAL, Jan – KMONÍČEK, Josef – PEKÁREK, Jiří: *Když mizely meze: kapitoly z kolektivizace východočeského zemědělství v letech 1949–1960*. Hradec Králové, Kruh 1987.

113 KOPEJTKOVÁ, Drahomíra: *Počátky socialistického zemědělského družstevnictví v Československu (1948–1953): studie o budování JZD se zvláštním zřetelom na situaci v pražských příměstských okresech*. Praha, Academia 1987.

mokratické tradici, ztělesněný svobodnými volbami v červnu 1990. Zrušení ústavně zakotveného článku o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a o marxismu-leninismu jako státní ideologii v závěru listopadu 1989 narýsovalo novou startovní čáru také pro historiografii, která nyní mohla začít dohánět metodologický skluz za vývojem ve světě na západ od železné opony a zaplňovat bílá místa, o nichž v předešlém období nebylo možné psát. Když se na sklonku roku 1989 historik Jan Křen snažil tato bílá místa československých dějin vymezit, neopomněl tehdy ani kolektivizaci venkova, kterou nastínil jako lidské a sociální drama českého rolníka.¹¹⁴ Na následujících stránkách se tedy pokusím přiblížit, do jaké míry se československé, brzy nato už české a slovenské historiografii v uplynulém čtvrtstoletí dařilo toto bílé místo zaplňovat.

První vlaštkou zájmu československé historiografie o problematiku kolektivizace zemědělství byly studie Václava Vebera publikované v časopisu *Slovanský přehled* v roce 1991,¹¹⁵ odrážející autorův dlouholetý, ale také dlouho potlačovaný zájem o ruské a sovětské dějiny. Zmínku si zaslouží jeho pojednání o sovětské kolektivizaci v samém začátku dvacátých let, což je dodnes často opomíjenou kapitolou bolševického přetváření venkova.

V roce 1992 vydal Ústav pro soudobé dějiny ve své interní ediční řadě Dokumenty o perzekuci a odporu pramennou edici, v níž historik Karel Jech zpracoval evidenci centrálně řízené akce „K“, v jejímž rámci docházelo v letech 1951–1953 k vystěhovávání nepohodlných selských rodin na práci u určených státních statků.¹¹⁶ Tato edice se stala na dlouhých osmnáct let hojně využívanou příručkou pro další mapování perzekuce představitelů selského stavu v regionech.

ZPRACOVÁNÍ TÉMATU KOLEKTIVIZACE V ČESKU

Od roku 1993, po rozdělení Československa, už hovoříme o české a slovenské historiografii. Kolektivizaci venkova se v české historiografii poměrně dlouho nedostávalo zasloužené pozornosti. Průkopnickou práci na tomto poli odvedli Karel Jech a Jana Burešová, kteří orientovali výzkum dvojím směrem; jednak na represivní charakter kolektivizační politiky a perzekuci selského stavu, jednak na implementaci sovětské kolektivizační předlohy do československého prostředí.

114 KŘEN, Jan: *Bílá místa v našich dějinách?* Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1990, s. 54.

115 VEBER, Václav: Sovětské zemědělství po revolučním roce 1917. In: *Slovanský přehled* 2/1991, s. 97–108; TÝŽ: Sovětské zemědělství ve 20. letech a na začátku 30. let. In: *Slovanský přehled* 3/1991, s. 213–225.

116 JECH, Karel (ed.): *Vystěhování selských rodin v Akci K („kulaci“) 1951–1953. Dokumenty o perzekuci a odporu*, sv. 3. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1992.

Jana Burešová publikovala v roce 1994 studii o implementaci sovětského modelu kolektivizace do československého zemědělství,¹¹⁷ v níž se zabývala předzvěstmi, okolnostmi a důsledky rezoluce Informačního byra komunistických a dělnických stran z června 1948, která skrze jugoslávský případ dávala instrukci, jak mají komunistické strany na poli zemědělské politiky postupovat. V roce 1996 autorka toto téma dále rozvinula a rozšířila záběr na celou kolektivizační dekádu. Reprezentativní syntetickou studii s komparativním pohledem do dalších států, jejichž venkov podstupoval kolektivizaci dle sovětského vzoru, však Ústav pro soudobé dějiny publikoval opět v jakési interní ediční řadě, dostupné jen v několika málo knihovnách, a tak neprávem tak trochu zapadla.¹¹⁸ V dalších, drobnějších studiích pak autorka buď sumarizovala své dosavadní závěry,¹¹⁹ nebo se zamýšlela nad socioprofesionálním dopadem kolektivizační přeměny venkova¹²⁰ či nad problematikou výzkumu,¹²¹ nevyhýbala se přitom ani regionálnímu uchopení problematiky, které pochopitelně zaměřila do svého rodného kraje.¹²² V posledních letech Jana Burešová, která s novým tisíciletím přesunula hlavní těžiště svého výzkumu ke genderové problematice v dějinách, publikovala tři významné práce ke kolektivizaci: jednak rozsáhlou studii historického kontextu a východisek kolektivizace v Československu,¹²³ jednak zhodnocení hlavních proudů dosavadního výzkumu kolektivizace¹²⁴ a naposledy pak významnou studii podávající přehled o podstatných rysech československé kolektivizace pro anglicky čtoucí odbornou veřejnost.¹²⁵

117 BUREŠOVÁ, Jana: Prosazování sovětského modelu do československého zemědělství. In: *Sborník Vojenské akademie v Brně*. Řada C, mimořádné číslo. Brno 1994, s. 395–402.

118 TÁŽ: Zemědělská politika v Československu v letech 1948–1960 jako součást vývoje komunistických režimů v Evropě. In: *Sborník prací moravských historiků*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1996, s. 87–128. Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945–1967, sv. 21.

119 TÁŽ: Osudy československého zemědělství po druhé světové válce (1945–1960). In: *Historický obzor* 7–8/1997, s. 177–180.

120 TÁŽ: Zemědělství v českých zemích a na Slovensku v podmínkách „kolektivizace“ 1949–1960: poznámky k převratu v životě a práci zemědělců. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno, Masarykova univerzita 1998, s. 197–203.

121 TÁŽ: K problematice výzkumu dějin československého zemědělství po druhé světové válce. In: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepiscetví na formování obrazu české minulosti: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 24.–25. 4. 1998 v lázních Sedmihorkách*. Semily, SOkA 1998, s. 103–108. Z Českého ráje a Podkrkonoší – Supplementum 4.

122 TÁŽ: Zemědělství Olomouckého kraje na přelomu 40. a 50. let 20. století. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica* 27–1996, Olomouc 1998, s. 103–115.

123 TÁŽ: Politický a institucionální rámec kolektivizace zemědělství v Československu se zaměřením na historická východiska. In: BLAŽEK, Petr – JECH, Karel – KUBÁLEK, Michal (eds.): *Akce „K“. Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech: studie, seznamy a dokumenty*. Praha, Pulchra 2010, s. 17–60.

124 TÁŽ: Problematika výzkumu dějin kolektivizace v Československu a v České republice. In: RO-KOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds.): *Kolektivizace v Československu*, s. 23–31.

125 TÁŽ: The collectivization of agriculture in Czechoslovakia: the imposition of the Soviet commu-

Karel Jech navázal na svůj významný, v předešlém oddíle zmíněný, ediční počín zpracováním další kapitoly z množiny perzekučních opatření proti selskému stavu, „třídně“ motivovaného vylučování selských dětí z odborných zemědělských škol.¹²⁶ V roce 2001 pak publikoval monografii *Soumrak selského stavu*, která se záhy stala v podstatě základní literaturou k tématu kolektivizace československého venkova.¹²⁷ Jech při psaní knihy pochopitelně kladl důraz na dosud nezpracovaný aspekt násilného prosazování kolektivizace, vycházel přitom především ze zevrubného studia materiálů uložených ve fondech někdejšího Archivu ÚV KSČ a ministerstva zemědělství. Řada dokumentů byla otištěna v příloze knihy, další zveřejněny na webu Ústavu pro soudobé dějiny.¹²⁸ Náklad knihy byl brzy rozebrán, dotisku či druhého vydání se však publikace z nepochopitelných důvodů nedočkala. Na žádost Asociace soukromého zemědělství proto Karel Jech publikoval rozsáhlou sáň i dokumenty z předešlé knihy, která byla pro širší, zemědělskou veřejnost zcela nedostupná, ve zkrácené, jen mírně upravené podobě bez poznámkového aparátu.¹²⁹ V roce 2008 se Jechova monografie dočkala nového, rozšířeného vydání pod názvem *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*.¹³⁰ Autor rozšířil text o „střípky z rolnické a selské minulosti“ a o sáň „sedláci z přelomu tisíciletí“, shrnul tak svůj výzkum do ucelené, reprezentativní podoby. Kniha si zachovala bohatou dokumentační přílohu a navíc dostala hodnotný obrazový doprovod v podobě poutavé fotodokumentace z fondů teplického okresního archivu. Podle informací nakladatelství Vyšehrad se už po méně než dvou letech dočkala prvního dotisku.

V devadesátých letech se kromě výše zmíněné dvojice objevovali další autoři se zájmem o kolektivizaci jen velmi zřídka. Antonín Kubačák publikoval v roce 1995 svůj druhý díl dějin zemědělství,¹³¹ avšak zvolil spíše přehledový a popisný postup bez hlubší analýzy a poznámkového aparátu. Pozornost věnoval ekonomickému vývoji zemědělství, jeho státní správě a také zemědělské vědě a technice. Kolektivizaci přitom prezentoval jako „zduřstevňová-

nist model on the Czechoslovak agriculture after the Second World War, 1945-1960. In: KUBŮ, Eduard - LORENZ, Torsten - MÜLLER, Uwe - ŠOUŠA, Jiří (eds.). *Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa*. Berlin - Praha, Berliner Wissenschafts-Verlag - Dokořán 2013, s. 621-645.

126 JECH, Karel: Vyloučení selských dětí ze zemědělských škol (1951-1953). In: *Stránkami soudobých dějin: sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993, s. 123-141.

127 TÝŽ: *Soumrak selského stavu 1945-1960*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, sv. 35.

128 TÝŽ: knižně nepublikované dokumenty [cit. 2015-03-06]. URL: <<http://www.usd.cas.cz/cs/stranky/publikace/knizne-nepublikovane-dokumenty>>.

129 TÝŽ: *Strasti a naděje selského stavu (od velké krize po naše dny)*. In: NĚMEC, Stanislav (ed.). *Kolektivizace - zločin proti venkovu*. Praha, Asociace soukromého zemědělství ČR 2004, s. 9-128.

130 TÝŽ: *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Praha, Vyšehrad 2008.

131 KUBAČÁK, Antonín: *Dějiny zemědělství v českých zemích. II. díl, 1900-1989*. Praha, Ministerstvo zemědělství ČR 1995, s. 172-226.

ní“. Proti zaměňování kolektivizace za združstevňování důrazně vystupoval další autor, kterého nechci přehlédnout – historik Antonín Václavů. Ačkoliv nezanechal mnoho textů, měl k problematice kolektivizace venkova hodně co říct. V roce 1999 byl až posmrtně publikován výběr jeho příspěvků o podstatných rysech kolektivizace (ale také dekolektivizace) československého zemědělství.¹³² Texty vycházely z jeho přednáškové činnosti pro seminář sociologů venkova a zemědělství a pro posluchače postgraduálních kurzů historie zemědělství na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a České zemědělské univerzity. To bude také jeden z důvodů, proč vynikají slohovou lehkostí a schopností postihnout na relativně malém prostoru jádro problému. V roce 1997 publikovala výsledky výzkumu, prováděného v rámci projektu Ústavu pro soudobé dějiny Československo 1945–1967, Zuzana Miškovská z kolínského okresního archivu. Zaměřila na likvidaci střední selské vrstvy na Českobrodsku, pojednala o počátečním období prosazování kolektivizace a zdokumentovala hlavní rysy provádění přesídlovací akce „K“ v tomto regionu.¹³³

Zásadní ediční počín odstartoval v polovině devadesátých let Národní (tehdy Státní ústřední) archiv projektem *Zemědělské družstevnictví*, v jehož rámci agrární historička a archivářka Jana Pšeničková ve spolupráci s Jiřinou Juněcovou vybrala, kritickým komentářem opatřila a postupně vydala devět svazků pramenné edice věnované období let 1945–1954.¹³⁴ Těto rozsáhlé a hodnotné práce lze vytknout snad jen její zastřešující název, budící zdání ztotožnění kolektivizace s družstevnictvím.

Z podnětných studií, které se objevily na začátku nového tisíciletí, bych rád vyzdvihl výzkum Petra Jičínského z třebíčského archivu, který v regionu Moravskobudějovicka analyzoval důležitou roli tajemníků místních národních výborů.¹³⁵ Na půdě Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunis-

132 VÁCLAVŮ, Antonín: *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*. Praha, Vysoká škola ekonomická 1999.

133 MIŠKOVSKÁ, Zuzana: *Likvidace selského stavu v okrese Český Brod v letech 1945–1960*. In: *Archivní prameny Kolínska 1996*, Kolín, Státní okresní archiv 1997, s. 25–54.

134 JUNĚCOVÁ, Jiřina – PŠENIČKOVÁ, Jana (eds.): *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1948–1949*. Praha, SÚA 1995; PŠENIČKOVÁ, Jana (ed.): *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Vznik JZD – 1950*. Praha, SÚA 1998; TÁŽ (ed.): *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Vznik JZD – 1951*. Praha, SÚA 1999; TÁŽ (ed.): *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Vznik JZD – 1952*. Praha, SÚA 2000; TÁŽ (ed.): *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Vznik JZD – 1953*. Praha, SÚA 2002; TÁŽ (ed.): *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Podmínky pro vznik JZD – 1945*. Praha, SÚA 2003; TÁŽ (ed.): *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Podmínky pro vznik JZD – 1946*. Praha, SÚA 2004; TÁŽ (ed.): *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství. Podmínky pro vznik JZD – 1947*. Praha, NA 2005. TÁŽ (ed.): *Zemědělské družstevnictví: kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1954*. Praha, NA 2008.

135 JIČÍNSKÝ, Petr: *Socializátoři venkova? Tajemníci místních národních výborů na Moravskobudějovicku v prvních letech komunistického režimu 1949–1954*. In: *Západní Morava: vlastivědný sborník 6*. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost 2002, s. 74–103.

mu se metodami pronásledování sedláků zabývala Šárka Rokosová.¹³⁶ Její studie přinesla podrobný, v historickém kontextu zakotvený přehled různých omezení a opatření v rámci prosazování kolektivizace.

Nebývala inspirativní v nalézání témat i přístupů je odborník Národního zemědělského muzea Pavel Novák. Ve svých studiích např. analyzoval důležitý moment profesionalizace práce místních národních výborů skrze nově dosazené tajemníky¹³⁷ či vliv kolektivizace a industrializace na změnu stravovacích návyků venkovského obyvatelstva,¹³⁸ popsal proměny zemědělských staveb v souvislosti s kolektivizací,¹³⁹ vyzkoušel možnosti sestavení kolektivní biografie předsedů JZD¹⁴⁰ či vytvoření sociálního portréту jednoho z nich.¹⁴¹

Za důležitý impuls, pokud se týče širě nahlížení kolektivizace jako historické látky, lze považovat grantový projekt České zemědělské univerzity *Kolektivizace v Československu 1948–1960: politické a sociální proměny venkova* iniciovaný Petrem Blažkem a Michalem Kubálkem. V jeho rámci se v září 2007 v Praze uskutečnila vědecká konference věnovaná kolektivizaci v Československu a jejím mezinárodním souvislostem, v následujícím roce pak vyšel rozsáhlý sborník, jehož základ utvořily příspěvky přednesené na této konferenci.¹⁴² Některé prezentované studie a pohledy byly velmi inovativní, jiné zůstaly v příliš obecné rovině a nešly do hloubky problému, celkově však sborník podstatně obohatil dosavadní historické pohledy na kolektivizaci a její interpretaci.¹⁴³ Druhým velmi přínosným knižním výstupem projektu bylo nové kritické vydání Jechovy edice z roku 1992.¹⁴⁴ Řemeslně výborně

136 ROKOSOVÁ, Šárka: Administrativní opatření – jedna z forem perzekuce sedláků komunistickým režimem. In: *Securitas Imperii 10: sborník k problematice vztahů československého komunistického režimu k „vnitřnímu nepříteli“*, 2003, s. 148–194.

137 NOVÁK, Pavel: Profesionalizace místních národních výborů na přelomu 40. a 50. let 20. století. In: *Zemědělství a 50. léta. Prameny a studie*, č. 41. Praha, Národní zemědělské muzeum 2008, s. 73–84.

138 TÝŽ: Společné stravování. In: *Alchymie v kuchyni. Prameny a studie*, č. 44. Praha, Národní zemědělské muzeum 2010, s. 78–92.

139 TÝŽ: Zemědělské stavby z 50. let 20. století. In: *Z historie zemědělství II. Prameny a studie*, č. 49. Praha, Národní zemědělské muzeum 2012, s. 185–213.

140 NOVÁKOVÁ, Drahomíra – NOVÁK, Pavel: Předsedové jednotných zemědělských družstev na Kutnohorsku – pokus o kolektivní biografii. In: *Zemědělství a 50. léta. Prameny a studie*, č. 41. Praha, Národní zemědělské muzeum 2008, s. 60–72.

141 NOVÁK, Pavel: Předseda jednotného zemědělského družstva – příběh Petra Lexy. In: FASORA, Lukáš et al.: *Člověk na Moravě ve druhé polovině 20. století*. Brno, CDK 2011, s. 152–173.

142 BLAŽEK, Petr – KUBÁLEK, Michal (eds.): *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a stře-doevropské souvislosti*. Praha, Česká zemědělská univerzita – Dokořán 2008.

143 Zde odkazují na svou podrobnou recenzi jednotlivých sekcí a příspěvků sborníku, viz URBAN, Jiří. Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a stře-doevropské souvislosti – recenze. In: *Sborník prací východočeských archivů* 13, 2009, s. 257–264.

144 BLAŽEK, Petr – JECH, Karel – KUBÁLEK, Michal (eds.): *Akce „K“. Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech: studie, seznamy a dokumenty*. Praha, Pulchra – Česká zemědělská univerzita 2010.

provedená kniha čtenáři kromě podkladů a seznamů k centrálně řízené vysídlovací akci „K“ nabídla zastřešující studii k historickému kontextu a výchoďiskům kolektivizace v Československu, tři regionální studie (zaměřené na Jičínsko, Jindřichohradecko a Sedlčansko) a vzpomínkové ohlédnutí někdejší hospodyně vystěhované ze Slánska. Pozadí akce „K“ čtenáři osvětlila jednak obsáhlá pramenná studie hlavní editorské dvojice, jednak komentovaná souhrnná zpráva z pera někdejšího náčelníka oddělení MNB pro mimořádná opatření, který byl v říjnu 1951 prováděním akce pověřen. Celkové výsledky grantového projektu *Kolektivizace v Československu 1948–1960*, k nimž můžeme připočítat ještě tematické bibliografie publikované na webových stránkách projektu,¹⁴⁵ považuji za mimořádně přínosné a pro další výzkum na tomto poli podnětné.

Nahlédneme-li do knihovnických katalogů, zdá se, že počínaje rokem 2008 vychází každý rok alespoň jedna kniha pojednávající o kolektivizaci. Jana Váchová připravila k vydání osobitou reflexi kolektivizačních let pohledem středního hospodáře z Mladočova, malé vesnice uprostřed Svitavské pahorkatiny na Litomyšlsku.¹⁴⁶ Zprostředkování takto cenné osobní výpovědi by si však zasloužilo doprovodit kritickou studií a doplňujícími poznámkami. Ústav pro soudobé dějiny však vydání koncipoval jako studijní materiál pro další odbornou práci a omezil jej na drobný náklad (60 ks) v interní ediční řadě. Téhož roku vydal svou podnětnou práci kulturolog Pavel Hájek, který projevuje dlouhodobý zájem o vztah krajiny a člověka.¹⁴⁷ Autor se věnoval jednotlivým druhům lidské činnosti, které mají dlouhodobý dopad na krajinu a životní prostředí – pojednal o znárodnění půdy, scelování pozemků, zemědělském družstevnictví, vyliďňování venkova, zesvětštění krajiny, její militarizaci a urbanizaci. Každou z kapitol tvoří analytický text a pečlivě komentované fotografie ilustrující předmětný fenomén. Ve výsledku se jedná o velmi netradiční, avšak o to podnětnější knihu.

V roce 2009 následovalo vydání knihy kolektivu historiků, kteří zareagovali na dosavadní mezeru ve zpracování závěrečné fáze kolektivizace československého zemědělství.¹⁴⁸ Podkladem se staly příspěvky pronesené na workshopu konaném v listopadu 2006 ve Zlíně. Pilotní studii věnovanou celostátnímu rámci kolektivizačních let 1957–1960 napsal Jiří Pernes, střední

145 Bibliografie [cit. 2015-03-16]. URL: <<http://wwwold.pef.czu.cz/kolektivizace/index.php?p=bibliografie>>.

146 BOŠTÍK, Jan – VÁCHOVÁ, Jana (eds.): *Kronika kolektivizace malé vesnice: zápisky mladočovského rolníka Jana Boštíka o životě v letech 1945–1959*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2008.

147 HÁJEK, Pavel: *Jde pevně kupředu naše zem: krajina českých zemí v období socialismu 1948–1989*. Praha, Malá Skála 2008.

148 BŘEZINA, Vladimír – PERNES, Jiří (eds.): *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957–1960: sborník příspěvků*. Brno, Stilus 2009.